

A második eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon 1953–1989

Városon és falun...

1945 és 1952 között Magyarországon totális elitváltás történt. Jogi, gazdasági és ideológiai értelemben radikálisabb és gyorsabb, mint a magyar történelem megelőző ezer évében bármikor. Az új elit szinte korlátlan politikai hatalmat koncentrált a kezében, de anyagi értelemben nem vált az átlagtól nagyon elkülönült módon és mértékben tehetőssé. Ezt követően azonban – kezdetben egy igen-igen szűk, statisztikailag nem is mérhető társadalmi körben – megkezdődött a második eredeti tőkefelhalmozás. Lényegében mindenki a nulláról indult városon és falun egyaránt. De a gazdagodás különböző csatornákon keresztül zajlott.

Az 50-es és 60-as évek szocialista hiánygazdaságában a fővárosban és a nagyobb településeken

- a maszek¹ szerelő,
- a kis boltok (pl. trafikok és butikok²) tulajdonosai,

---

* Részlet a szerző készülő, négykötetes monográfiájából, *Privatizáció és államosítás Magyarországon*.

¹ A „maszek” kifejezés eredetileg a „magán-szektor” ironikus rövidítése volt, amit az 50-es és 60-as évek népszerű konferansziéja, Kellér Dezső honosított meg nyelvünkben.

² Az első, közfigyelmet keltő butikot a 70-es években egy magánlakásban nyitotta meg Bácskay Kitty, aki egy külkereskedelmi vállalat tolmácsa volt. Ennek volt a folytatása a Kitty Lauro butik, amely ruhaboltként a Régioposta utca 2. szám alatt üzemelt a 80-as évektől kezdve. Őt közvetlenül Pataky Ági követte, aki a modellkedést cserélte fel egy Váci utcai butik vezetésével. A rendszerváltás után mindketten áttértek az ingatlanbusinessre. Kóczian (2021).

- a Nyugaton élő rokonoktól kapott IKKA-ajándécsomagok,³ IKKA-utalványok⁴ és ajándék autók kiárúsítása,

- a kiemelt gázsival honorált művészi teljesítmény,

- a borraival/hálapénzes (pl. fodrász, kozmetikus, taxis, benzinkutas, felszolgáló, szállodaportás, autószerelő, orvos, nővér) állások szaporodása,

- a szűk körben engedélyezett, másodállásként gyakorolt magánorvosi praxis,

- a külföldre járó élsportolók, a hivatalból rendszeresen külföldre utazó „külkeres”-ek s ezzel szoros összefüggésben a seftelés,⁵ vala-

---

³ Az IKKA (teljes nevén IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció) ajándék-, illetve segélyközvetítő intézmény volt, amelynek segítségével 1956 után nyugati rokonok és ismerősök ajándécsomagot vagy pénzt küldhettek Magyarországra, amit egy nyugati fogyasztási cikkek importjára specializált bolthálózatban költhettek el. Ezt a bolthálózatot a Konsumex Külkereskedelmi vállalat üzemeltette. A csomagok után nem kellett sem vámot, sem kezelési költséget fizetni. A budapesti megajándékozottak az V. kerületi Tükör utca 4. szám alatti csomagkiadóban vehették át az „ajándék”-ot, a vidékieknek a Magyar Posta kézbesítette a pakkot (<https://infovilag.hu/az-ujsgaigiro-archivumabol-ikka-csomagot-kaptam/>).

⁴ Ehhez dollárt, német márkát és hasonló konvertibilis fizetőeszközt kellett átutalni egy magyar lakos IKKA-számlájára, megnevezve a küldeni szánt ajándékot (pl. Marlboro cigaretta).

⁵ Az 1960-as évektől kezdve, közel négy évtizeden át sok ezer vállalkozó szellemű polgár azzal tudta kiegészíteni jövedelmét, hogy a hiánygazdaság létét kihasználva az egyik országban olcsón hozzáférhető árucikkeket (pl. Trapper farmert és Fecske cigarettát Ma-

mint az arany- és a műkincscsempészet

volt a szabad szemmel is látható, relatív gazdagodás útja. Ezzel párhuzamosan még az állampárt elitjéhez való tartozás jelentett átlagon felüli életszínvonalat pár tízezer családnak főként természetbeni juttatások (bérlakás, szolgálati lakás, üdülés, gyógykezelések stb.), de nem pénz formájában).⁶ A Kádár-rendszer hangulatjavító intézkedéseként 1957 márciusában vezették be a mai ötös lottót, majd többfajta szerencsejátékot is, melyekkel zömmel tárgyi nyereményeket sorsoltak ki (üdülő, öröklakás, gépkocsi). A köznyelvben „bolondok adójaként” meghonosított lottó első öttalalatos szelvényére csupán hat hetet kellett várni. Egy idősebb asszony 855 ezer forintot nyert (2022. évi áron kb. 146 millió), az akkori 1442 forintos havi átlagfizetés majdnem hatszázszorosát. Egy lottószelvény ára 3 forint 30 fillér volt, pontosan ugyanannyi, mint a totó esetében, amely akkor már közel tíz éve működött.

A felsoroltak miatt az anyagi elit gazdagodásának inkább csak olyan jelképei lehettek, hogy ki lakhat a budai nagypolgári lakásokban, ki ehet déligyümölcsöt, és ki kóstolhat francia konyakot. A 70-es és 80-as években a sport és a kiküldetés mel-

lett/helyett már vállalkozói, ezen belül is főleg kisvállalkozói gazdagodási utak is megnyíltak. Olyan körök vagyonosodtak, amelyeket a politikai, de az értelmiségi elit is kicsit lesajnált, a butikos, a zöldséges, a sikeresebb gmk-k alapítói, vagy éppen a balatoni lángossütő. Jelentős részben ez a társadalmi réteg volt a tulajdonosa annak a 94 ezer üdülőnek, amely 1970 után épült.

Az 1960-as évek elején végbement téészesítés nyomán faluhelyen az egyéni gazdálkodás teljesen visszaszorult, a szövetkezeti tagok és az állami gazdaságok alkalmazottai csak fél hektárnál kisebb földet kaptak egyéni művelésre. Ezt a földdarabot és a hozzá tartozó állatállományt nevezte a köznyelv – már a korai 50-es évektől kezdve – *háztájinak*. Paradox módon az állampárt az 1967-es téesztörvényben hirdette meg először széles körben, hogy szükség van erre a konstrukcióra, ugyanabban a törvényben, amely jogi értelemben annulálta az 1945. évi földreformot. Az 1976. évi 33. tvr.-rel és a hozzá tartozó végrehajtási rendelettel⁷ vezették be a tartós földhasználatot, valamint a háztáji üzemág fogalmát, ami lehetőséget adott a téesznek és a háztájik szerves együttműködésére. Ez többnyire azt eredményezte, hogy a téesznek szubvencionálták a háztájit. A falu jövedelmi viszonyainak meghatározó eleme volt az *ingázás* is, amely százazreket juttatott városi (többnyire ipari) munkahelyhez. A két folyamat úgy kapcsolódott össze, hogy a naponta vagy hetente ingázó, falun élő „munkások” – fér-

gyarországon, nejlonharisnyát, zseletpengét, orkáncabátot Ausztriában) „szolgálati” célú vagy turistautazás alkalmából egy másik országban eladott, és ott olyan árucikkeket szerzett be, amelyeket otthon lehetett a feketepiacon jó áron értékesíteni (pl. orosz kaviárt vagy Szovjetunióban gyártott Junoszty televíziót). A 80-as években a seftelés egyik fő formája a COCOM-listás termékek féllegális importja volt. Számos későbbi magyar milliós ezen a módon kereste meg az első 1 millió forintját. Szakonyi (2021a).

⁶ Konrád–Szelényi (1978).

⁷ 1006/1976. (III. 16.) minisztertanácsi rendelet a háztáji és kiegészítő gazdaságok fejlesztéséről.

fiak és nők egyaránt – fennmaradó idejükben mezőgazdasági munkát is végeztek, akár a háztájiban, akár a térszben. Tulajdonképpen a kétlaki élet két műszaknyi ledolgozott munkának felelt meg.⁸ Az illegális jövedelemhez jutás csatornáit szűkösek voltak – csak a tanyavilágra jellemző pálinkafőzés és a háztájiban termelt bor „pancsolása” kecsgetetett elfogadható mértékű kockázat mellett viszonylag nagy jövedelemmel. Ezt és a bögrecsárdák működését elnézték a hatóságok, mert az állami és szövetkezeti nagyüzemek hasonlóan cukorból csinálták a bort Budafokon és egyebütt „nagybani” kivitelezésben, főként szovjet exportra. Erről a 70-es években a Bács-Kiskun megyét jól ismerő szociográfus, Zám Tibor írt többször is.

A háztáji intézményéhez kapcsolódóan 1967-ben alkották meg a személyi földtulajdon intézményét. Ezekre a földterületekre nem vonatkoztak a magántulajdont érintő korlátozások, aminek az eredményeképpen a pártállami elit bátrabb és vállalkozóbb tagjai egyre-másra több fürdőmedencés „tanyát” építettek maguknak. Az ún. munkásellenzék tiltakozása nyomán a kormány 1971-ben gátat vetett az „új földbirtokosok” efféle terjeszkedésének. Ettől fogva jogszabály is kimondta azt a korábbi gyakorlatot, hogy egy csa-

ládnek (valójában egy személynek) a birtokában csak egy lakás/lakótelek és egy üdülő lehetett. Persze ez a jogszabály is könnyen kijátszható volt – például úgy, hogy a tulajdonosok (férj és feleség) papíron elváltak.

A tőkés piacgazdasághoz való viszonzatérés csak az 1980-as években indult meg. A mezőgazdaság termelőségvetkezetekben (mgtsz) sorra alakultak meg a gazdasági munkaközösségek (gmk) és a bérleti vagy szerződéses alapon működő más szervezetek. Az 1967–68-as reformok fontos eredménye volt a mezőgazdasági termelőségvetkezetek radikálisan megnövekedett önállósága, amely az ipari és szolgáltatási tevékenységre szakosodott ún. melléküzemágak és szakcsoportok gomba módra való szaporodásához vezetett. Ezek a vidéki, kvázi magánvállalkozások részben a vagyonosodást segítették, részben menedzserképző iskolaként funkcionáltak. A mezőgazdasági szövetkezetek kibocsátásában a nem mezőgazdasági termelés súlya 1965–71 között 9,6 százalékról 22,8 százalékra nőtt.⁹ A megnövekedett falusi jövedelmek fő felhasználási terepe a családi házas építkezés volt. Ez mindenki számára nyilvánvaló volt, titkolni sem kellett, nem is lehetett volna.

Az 1968-as reform nem csupán a nagyvállalatok és a nagyvállalati menedzsment számára jelentett cezúrát, egyre tágabb teret kapott mindenféle magánkezdeményezés is. Olyanok is, amelyek már kivételes, elszórt formákban korábban is léteztek. Előbb ezek, majd tízezrek választották a kisiparos-ságot, a szellemi szabadfoglalkozású státuszt, a maszek életformát, miköz-

⁸ Konrád-Szelényi (1971) becslése szerint a családtagokkal együtt a népesség negyede élte ez az önkiszákmányoló életformát. Évekkel, évtizedekkel később ennek súlyos egészségügyi állapotromlás és/vagy korai halál lett a következménye – különösen a férfiak körében. Bizonyára ez is az egyik oka volt annak, hogy a 60-as évek közepén váratlanul meredeken csökkenni kezdett a férfiak születéskori várható élettartama, és ez a tendencia csak a 90-es évek elején fordult vissza kedvező irányba.

⁹ Idézi: Laki (2011) 23. o.

ben százezrek ingáztak az alkalmazotti és a fél-alkalmazotti lét határán. Fusizás,¹⁰ fizetővendég-látás,¹¹ gebin,¹² önelszámoló vendéglátóipari egység,¹³

¹⁰ Főállású munka mellett (illegálisan) mellékállásban vagy titokban folytatott munka, amelynek végzője gyakorta saját munkaadóját is (erkölcsileg és/vagy anyagilag) megkárosítja. A szó német eredetű, alapesetben a gyáriparra volt jellemző ebben a korszakban.

¹¹ A belkereskedelemlről szóló 1978. évi törvény nyitotta meg az utat a legális szoba- és lakáskiadásnak, amely a nagyvárosokban és az üdülőkörzetekben 100-120 ezer család számára tette lehetővé a „Fizetővendéglátó igazolvány” kiváltását. Először a monopólium helyzetben lévő *IBUSZ*, később az *Express* és a *Cooptourist* koordinálta, illetve ellenőrizte ezt a hálózatát. Ezen a körön kívül még kb. 200 ezer család illegális szobakiadással is foglalkozott. Koziel (2010).

¹² A gebines rendszer az 1957-től 1981-ig kivételezett személyek (pl. élsportolók) számára engedélyezett bérleti konstrukció volt. A szó eredete a német „*Gewinn*” (nyereség) kifejezésre vezethető vissza. A rendszer hivatalos neve „szabadkasszás rendszer” volt. A gebin olyan presszó, cukrászda, étterem, lángossütő, zöldségbolt stb. volt, ahol az üzletvezetőt nem terhelte szoros elszámolási kötelezettség. A bérlő a feltételezett vagy bevallott nyereség alapján fizetett bérleti díjat. Jellemzően ezek a kedvezményezettek nem rendelkeztek szaktudással, azonban szükség esetén folyamatosan jelentettek a belügynek. Egy másik nagy előnye volt a gebines konstrukciónak, hogy az üzleteket a Belkereskedelmi Minisztérium vagy a felettes nagyvállalat nem ellenőrizte. Budapest első gebines presszója a Belvárosban, a Bárczy István utcában működött. Az olimpiai vívóbajnok, Kovács Pál kapta jutalomként a „szocialista” államtól. Gebines vállalkozás volt a jelentős forgalmú hűvösvölgyi Hársfa vendéglő is. 1981 után a gebinest szerződéses üzletvezetőnek hívták. Burget (2008) 88. o. Havadi–Majtényi (2011), Dezső (2020) 132–133. o.

¹³ Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy egy versenytárgyalás (későbbi kifejezéssel: aukció) után, egy előre rögzített szerződés alapján az adott étterem közvetlenül érdekeltté vált bevételeinek növelésében. Innen a korabeli hivatalos elnevezés: szerződéses üzem. A 60-as években már számos reprezentatív vendéglátóipari egység (pl. a Gundel étterem) így működött. Az étterem vezetői ennek megfelelően építették fel a vállalat „üzletpolitikáját”. A nyári hónapokban, amikor megszokszorozódott a forgalom, felduzzasztották a személyzetet, a szezon végén azonban el-

ktsz,¹⁴ pjt¹⁵ – aki ezt a kort átélte, annak aligha szükséges ezen fogalmak bemutatása. Nagyságrendekkel bővültek a legális külföldi munkavállalás lehetőségei. Kétoldalú államközi megállapodások alapján szakmunkások tízezrei vállaltak munkát – a magyarországi fizetések többszöröséért – a Szovjetunióban¹⁶ és az NDK-ban.

Vgmk és gmk – két elfelejtett rövidítés

A 80-as évek reformjainak egyik fontos fejleménye volt, hogy az állami nagyiparban is megjelenhettek a egyes tulajdonosi formák.¹⁷ Gyorsan nőtt a vállalati gazdasági munkaközösségek (vgmk) és a gazdasági munkaközösségek (gmk) száma.

A vgmk-t a vállalaton *belül*, egy egységében (brigádban, műhelyben stb.) dolgozók alapították. Munkaidő után többnyire ugyanazokon a gépeken, berendezéseken ugyanazokat a termékeket állították elő, ugyanazokat a szolgáltatásokat végezték, mint munkavállalóként a főmunkaidőben. A vállalattal azonban nem mint bér-

bocsátották az alkalmazottak jó részét, mivel a téli hónapokban alig volt vendég. A szerződéses konstrukció a 80-as évek elején terjedt el igazán, nagyjából a gebines rendszerét helyét foglalta el a vendéglátóiparban. Tamás (1988), Havadi–Majtényi (2011).

¹⁴ A kisipari termelőszövetkezeti (ktsz.) és a háziipari szövetkezeti formát a *96/1951, (IV.17.) MT rendelet* engedélyezte.

¹⁵ A Ptk. módosítása 1978 márciusától tette lehetővé, hogy polgárjogi társaságok nagy számban kerüljenek bejegyzésre. Az elsőként bejegyzett Pjt.-k között volt a Rolitron Pjt. (4. helyen), amely a későbbiekben Synergon Informatikai Zrt. néven működött. A 16.-ként jegyzett Cortex Pjt. volt a Graphisoft elődje.

¹⁶ Így – például – 1986-tól a Vegyiműveket Építő és Szerelő Vállalat (a későbbi Vegyész) egyidejűleg 5-6 ezer munkást vitt ki a kazahsztáni tengizi kőolaj és gázmezőkre vezetőket építeni.

¹⁷ Laki (1998) alapján.

Magánvállalkozási formák a 80-as évek végén

Működési forma	Szervezetek száma	Létszám (1000 fő)*
Egyéni vállalkozó	–	321
Vállalati gazdasági munkaközösség (vgmk)	15 338	286
Mezőgazdasági háztáji vállalkozás és önálló mg.-i gazdálkodó	–	240
Kisszövetkezet	2847	171
Ipari szövetkezet	400	80
Gazdasági munkaközösség (gmk)	6473	80
Szövetkezeti szakcsoport	1995	50
Polgárjogi társaság (pjt.)	–	15
Szerződéses üzlet, vendéglátóhely	kb. 10 ezer	n. a.
Összesen	–	Kb. 1,1-1,2 millió

* Fő- vagy mellékállásban, kiegészítő családtagként. A táblázat adatai megbecsülhetetlen arányú halmozódást is tartalmaznak.

Forrás: A szerző becslése, KSH-adatok, Tellér (1991) 424. o., Stark (2009) 33. o., Index, 2009. nov. 29. adatai, Dezső (2020) 133. o. és egyéb források alapján.

munkások, hanem mint a vállalkozók közössége szerződtek. Nem munka-, hanem üzleti (bérleti) szerződést kötöttek. Vállalkozásuk hasznát a termelés, a szolgáltatás bevétele és a bérleti díj különbsége adta. Számuk igen gyorsan nőtt: 1981-ben alig néhány tucat ilyen szervezet működött az iparban, 1986-ban – ez az év volt a tetőpont – már több mint 14 ezer vgmk-ban 184 ezer ipari munkás 11,8 milliárd forint bruttó termelési értéket állított elő. A gyors növekedés ellenére szerepük marginális volt. 1986-ban az állami iparban foglalkoztatottak 1,4 százaléka az állami ipar termelésének 0,9 százalékat állította elő. Az építőiparban is jelentős számú vgmk alakult. 1986-ban 2682 ilyen szervezetben 29,6 ezren dolgoztak, és 1,8 milliárd forint bruttó termelési értéket, az évi építőipari termelésnek mintegy 2 százalékat állították elő.

A kiegészítő tevékenységek végzésére vállalatokon *kívül* alapított gazdasági munkaközösségek (gmk) száma is gyors növekedést mutatott. Az első ilyen szervezetek 1981–1982-ben jöttek létre, 1986-ban 3369, 1987-ben 3590 gazdasági munkaközösség működött az iparban. 1987-ben a 22 ezer tag 5,8 milliárd forint bruttó termelési értéket (az állami ipar az évi termelésének kb. 0,5 százaléka) hozott létre. Az építőiparban még népszerűbb volt ez a vállalkozási forma. Itt 1987-ben 2700 gmk működött, 23 700 taggal, és az állami építőipar évi termelésének mintegy 7,7 százalékat, 8,1 milliárd forint bruttó termelési értéket állítottak elő.

Senki sem született vállalkozónak

A magánvállalkozások kialakulása és elterjedése beindított egy tanulási folyamatot is. Nemcsak abban a körben, ahol a vállalkozás a benne élők

lételemévé vált, de a vállalkozásokkal csak külsődleges kapcsolatban álló rétegek körében is. Ha máshol nem, akkor a Hofi Géza iskolájában tanították az alapigazságot: „Olyan nincs, hogy szeretem a lángost, de utálok a lángossütőt.” Pontosabban szólva, van ilyen – Hofi is éppen ezt tette szóvá –, de húsz-huszonöt év elegendő idő volt ahhoz, hogy akik felnőtt, gondolkodó polgárként jutottak el a rendszerváltás küszöbére, végül megbarátkozzanak a példabeli lángossütővel és konkrétan azokkal a falubeliekkel, utcaszomszédokkal, akik valóban vállalkozók lettek.

„Nincs ma még egy olyan ország a világon, ahol a lakosság olyan nagy hányada tanulna vállalkozni, és ez mégis úgy történik, hogy a régi kereteket nem kellett összetörni, lehetővé vált a politikai hatalom kontinuitása. Nálunk a lakosság kétharmad része igen biztonságos vállalkozói iskolába járhat. A munkaviszonyból vagy nyugdíjként megkapja a létminimumhoz szükséges biztonságos fizetést, és igénybe veheti az állam szociális ellátását. A biztos fix mellett viszont bőven van lehetősége kis vállalkozásokra. Ez a kockázat nélküli vállalkozás teljesen új a társadalmak történetében” – írta Kopátsy Sándor 1988-ban.¹⁸

Hasonlóképpen fogalmazott Kopátsy néhány évtizeddel később is: „A 70-es évek után a magyar nép, amely ezer éve távol tartotta magát az ipari és kereskedelmi pályáktól, gyorsan és tömegesen kezdetleges vállalkozásokba fogott. 1980 és 1990 között a magyar családok négyötödében volt jelen a vállalkozás valamelyik kezdetleges

formája. Ehhez hasonlóan csak a diaszpórában élő népek, mindenekelőtt Nyugaton a zsidók, Keleten a kínaiak történelme ismer. Kádár ideológiai meggyőződése ellenére eltúrta, hogy a nép megtanuljon vállalkozni. Ebből a következő generációk sokszorta több hasznot húztak, mint amennyi terhet jelentett az ország eladósítása. [...] Azt, hogy ez milyen történelmi lépés volt, csak száz év múlva fogjuk reálisan megítélni.”¹⁹

Mindez a magánvagyonok gyarapodását eredményezte. Nem kevés időről, húsz-huszonöt évről van szó. Ennyi idő alatt ingatlan, gépjármű és bankbetét formájában számottevő tőke halmozódott fel a lakosság kezén. Ha ezt a vagyont az állami óriásvállalatok értékéhez mérjük – mint ahogyan ezt sokan tették is 1990 táján –, akkor ezek a vagyonok jelentéktelennek látszanak, de ha ahhoz viszonyítjuk, hogy az idő tájt mekkora induló tőkére volt szükség egy-egy kisvállalkozáshoz, akkor másképpen kell értékelnünk egy saját tulajdonú öröklakást vagy egy gépkocsit. Budapesten is és a többi nagyvárosban is tízezzrel voltak a tulajdonos által nem lakott, tehát irodaként bérbe adható lakások.

De nem csak a lakásvagyon számított! Kornai (1989) munkaidő-statisztikákra hivatkozva arra hívta fel a figyelmet, hogy a lakosság már a 80-as évek közepén is munkaidejének harmadát a magánszektorba sorolható tevékenységekkel töltötte.²⁰ Ebből persze nem következik, hogy az egyharmados arány a tőkevagyonra is igaz lenne, de annyit biztosan mond-

¹⁸ Egy kéziratban maradt tanulmányból idézi Lengyel (1989) 253. o.

¹⁹ Kopátsy (2001). Idézve az évjelzet nélkül megjelent, ún. „Olcso kiadás”-ból, 161–162. o.
²⁰ I. m. 14. o.

hatunk, hogy a tetemes élőmunka-ráfordítás mögött nem állhatott jelentéktelen mennyiségű tőke.²¹

A magánvagyonok kialakulásával többé-kevésbé lépést tartott a pénzügyi és jogi infrastruktúra fejlődése is. Bár bürokratikusán és döcögve, de a bankok elkezdtek komolyan venni ezeket a magánvagyonokat. Ingatlanfedezet mellett hitelt nyújtottak az új vállalkozásoknak, az építetők saját lakását „betáblázva” építhetett újabb lakásokat, személyi kölcsönnek „álcázva” vidéki bankok hitelezték a mezőgazdasági kisárutermelést stb. Addig sem volt titok, hogy az ország tízezer számra rendelkezik jogvégeztet emberekkel, akik máról holnapra vállalati jogtanácsosból ügyvédé, tanácsadóvá lettek, s elvégezték mindazt a munkát, ami az önálló vállalkozások talpra állításához és működéséhez szükséges.

Mindez persze összefüggött a vállalatok helyzetében végbement változásokkal is. 1968 óta a magyar vállalatok nem tervutasítások, hanem kereskedelmi szerződések rendszerével kapcsolódtak egymáshoz. Ahol pedig szerződést kötöttek, oda jogász is kellett. Kiderült, hogy Magyarországon tulajdonképpen rendben voltak a telekkönyvek is (ti. a többi szocialista országhoz képest). Pedig ez érthető, hiszen a korábbi évtizedek során is létezett valódi ingatlanforgalom, tehát a szocialista állam sem engedhette meg, hogy a termőföld- és ingatlan-nyilvántartás rendszere le-

álljon, szétesse.²² Sok-sok év távlatából okkal állapította meg Sárközy Tamás, hogy a 60-as évektől kezdve szépen lassan Magyarországon kialakult egyfajta kvázi jogállam.²³

Az infláció szerepe

A kelet-európai országok többségétől eltérően Magyarországon az infláció a rendszerváltás előtt is része volt a kormányzat gazdaságpolitikai eszköztárának. A központilag generált áremelések elsődleges célja mindig a lakossági reáljövedelmek és megtakarítások megnyirbálása volt. Így lehetett ugyanis politikailag viszonylag fájdalommentes módon helyreállítani a kereslet-kínálat egyensúlyát a fogyasztásicikk-piacokon. Az 1980 utáni időszakra jellemzőnek tekinthető, hogy az áremelések negatív hatását a kormányzat a költségvetési szférában és az állami vállalatoknál csak kismértékben tompította, miközben az inflációs nyereséghez jutó magánsektort meg sem próbálta adminisztratív eszközökkel visszaszorítani. Minderről nyíltan ritkán esett szó, de a pénzügypolitika minden értője – például az akkortájt pénzügyminiszteri ambíciókat tápláló Matolcsy György – tisztában volt azzal, hogy az infláció milyen irányban rendezi át a társadalom vagyoni viszonyait.

„A reálpénzmennyiséget meghatározó infláció [...] valódi monetáris eszközként működött: pénzsűkét okozott az állam, döntően nagyvállalati szektorban, pénzbőséget a magánvál-

²¹ Az MNB korábban már említett pénzügyi számlái szerint 1989 végén a háztartások tulajdonában álló gazdasági vállalkozások értéke 190 milliárd forint körül volt. Ennek a nagyságrendjét jól érzékelteti, hogy ugyanebben az időpontban a háztartások bankbetétállománya 320 milliárd forint volt.

²² Ez a megállapítás akkor is érvényes, ha tudjuk, hogy a nyilvántartások megbízhatósága nem volt százszázalékos. Ezrével voltak tisztázatlan tulajdoni ügyek – de sok millió telek és lakás papírjai alapjában véve rendben voltak.

²³ Sárközy (2002) 5. o.

lalkozásoknál és az adózást kikerülő tevékenységeknél.²⁴

A költségvetési kiadások lefaragása, az egyes fiskális és monetáris eszközök gyenge, de mégis egy irányban történő alkalmazása nem engedte, hogy az állami szektor haszonélvezője legyen az inflációnak, míg a magánvállalkozásoknál és minden adózást kikerülő egyéni tevékenységnél a bevételek az inflációt meghaladó ütemben nőhettek. Az infláció – pontosabban szólva az infláció hatását csak alig-alig figyelembe vevő számítási gyakorlat – nyomán a vállalatok eredménykimutatásai és mérlegadatai elszakadtak a valóságostól.

Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy Magyarországon az infláció – a legtöbb rendszerváltó országhoz képest – a privatizáció időszakában is mindvégig mérsékelt ütemű maradt (a 35 százalékos rekordértéket egyetlen évben érte el), s ezért a könyv szerinti érték és a reális piaci érték sohasem vált el olyan mértékben egymástól, mint például a 90-es évek elején Oroszországban, ahol az árak 11 ezer százalékkal emelkedtek, miközben a privatizáció változatlanul az 1992 januárjában megállapított könyv szerinti értékadatok alapján zajlott.

Az alvilág megerősödése

Az 1970-es évektől kezdve terjedő, fentebb már említett új vállalkozási formák (másodállás, maszek, gebin, engedéllyel rendelkező vásároló kereskedők, nyerőautomatákat működtető vendéglátósok stb.) egyfajta, korábban a szocialista tervez gazdaságban nem ismert járadékszerzési lehetősé-

get jelentettek.²⁵ Az átlagemberek jelentős része úgy érezhette, hogy ezek az új típusú, *hivatásos* üzletemberek és a csempészárúkkal²⁶ és valutával seftelő *alkalmi* vállalkozók – a szolgálati útlevelel hivatalos útra utazó magyar állampolgárok és a külföldről hazalátogató 1956-os kivándoroltak, a népszerű élsportolók – nem szorgalmuknak, tehetségüknek, hanem a pártállam intézményeihez való kötődéseiknek és/vagy a korrupciónak köszönhetik a gyors meggazdagodást. Jórészt ez így is volt. A bundázás²⁷ például az élsportolók pénzkereseti lehetősége volt. A 80-as évtizedben kétszer is napvilágra kerültek ilyen ügyek. Sok évvel később pedig, Albert Flórián a 60-as évek futballsztárja már kertelés nélkül így nyilatkozott: „*Aki nem bundázott, az nem is igazi futballista! [...] Persze hogy voltak bundameccseink.*”²⁸ Kevésbé ismert,

²⁵ Mihályi–Szelényi (2019a).

²⁶ A korszak kedvelt csempészárúja volt a farmernadrág, a hamisított kvarcóra, a cigaretta, később az (illegálisan másolt) videókazetta. Fenyő János, 1987-ben, éppen az efféle videók forgalmazásával alapozta meg a vagyonát.

²⁷ A bundaügyeknek alapvetően két típusa volt: az egyik a sportfogadásra épült, ilyen volt az 1983-ban napvilágra került totóbotrány is. Ilyenkor egy csapat futballistái is fogadtak saját vereségükre, és ha a mérkőzést tényleg elveszítették, már fel is vehették a fogadóirodában a nyeremény összegét. A másik, amikor a csapat győzelmét akarták tiltott eszközökkel elérni: a játékvezetőt befolyásolni a részrehajló bírásokra vagy az ellenfél játékosait arra, hogy ne teljes erőbedobással játsszanak. A hatóságok először 1982-ben kezdték el ilyen ügyben nyomozni. Hamar kiderült, hogy 40 futbalcsapat, köztük az NB II.-esek fele érintett volt. A végén 196 futballista játékjogát függesztette fel az MLSZ. Másodízben 1988-ban borult ki a bili, válogatott labdarúgók, korábbi szövetségi kapitány, klubelnökök is érintettek voltak. Több személyt elmarasztaltak, de a börtönbüntetést végül majdnem mindenki megúsza. Hasonló volt a bundázás logikája a lóversenypályákon is.

²⁸ *Nemzeti Sport*, 2004. okt. 26.

²⁴ Matolcsy (1991) 29. o.

hogy történt bundázás a vízilabdában is – méghozzá olimpiai versenyen – úgy, hogy a teljes magyar sportvezetés tudott róla.²⁹

Ezek az új megélhetési és tulajdonosi formák egyre jelentősebb egyéni többletjövödelmet eredményeztek, melynek elköltési formáit ezernyi törvény és szabály tiltotta, korlátozta. Alig volt lehetőség a cégalapításra, az ingatlanvásárlásra, egyáltalán nem lehetett legálisan pénzt külföldön befektetni, a banki reálkamatok alig biztosítottak hasznot, stb. Utólag visszagondolva az akkori helyzetre, nem volt abban semmi meglepő, hogy a vagyonefelhalmozás sok esetben rejtőzködő formákat öltött. Akinek hirtelen sok pénze lett, műkincset, régiséget, aranyat és devizát vásárolt, vagy készpénzformában otthon tartotta, ez pedig megteremtette a rablásra specializálódott szervezett betörőbandák anyagi létalapját. „Piacot” jelentett e bűnözői kör számára a gyors ütemben növekvő beutazó nyugati turizmus is: innen származott a feketegazdaságban forgó devizakészpénz túlnyomó része.

Dezső (2020) oknyomozó történeti riportkönyve szerint az 1980-as évek elején Budapesten száz-százötven egymással kapcsolatban álló, harminc év körüli bűnöző követte el az efféle rablásokat, csalásokat. Ez a bűnözői kör a 70-es évek közepén még nem vetette meg a kasszafúrást³⁰ is

²⁹ Az 1964-es tokiói olimpiáról van szó. Lásd <https://kuruc.info/r/9/89674/>

³⁰ Ilyen kasszafúró volt Drobilich Gábor (†2020), aki később az olajszőkítésre specializálódott Energol Rt. vezetője volt (6.2.10). Ez a banda, amelyet a rendőrségen belül „négy páncélos”-ként szoktak volt emlegetni, 13 megyében, illetve a fővárosban követett el összesen 117 rablásos bűncselekményt. Ekkor még élet elleni erőszak ritkán történt (*Élet és Irodalom*, 2021. máj. 21.).

magában foglaló „hagyományos” betöréses, rablásos munkát sem. A rablók közül mások egészen alul, telefonfülkék fosztogatásával kezdték bűnözői pályafutásukat a 80-as évek *elején*, amikor már az utcai telefonfülkék nem 60 fillért érő tantusszal, hanem fémpénzzel működtek. 1989 és 2000 között évről évre több bankrablás történt – 2000-ben szám szerint 135.³¹ Gyakoriak voltak a benzinkútrablások és a pénzszállító autók elleni támadások is.

A 80-as évek *végére* már általánossá vált, hogy a szervezett bűnbandák védelmi pénzt szedtek a vendéglátós magánvállalkozóktól, üzlettulajdonosoktól. Előbb csak Budapesten, azután a Balatonon és más, turisták által frekventált helyeken. Az első magántulajdonban álló őrző-védő kft.-k 1990 második felében alakultak. Miközben a bűnüldöző szervek már tisztában voltak a probléma nagyságával, a hivatalos média folyamatosan tagadta és cáfolta, hogy Magyarországon létezne szervezett bűnözés. Tették ezt azért is, mert a 80-as évek bűnözői közül sokan beépített tagjai voltak az állambiztonság hálózatának. A Magyarországra látogató külföldieket ezek a bűnözők nem csak lehúzták, kifosztották, de megbízóiknak azt is jelentették, hogy kikkel találkoznak, miket beszélnek. A szolgálatokhoz fűződő kapcsolatok nem csak valamelyes védelmet jelentettek ezeknek a magyar bűnözőknek, de egyfajta konspirációs kiképző iskolát is. A bűnözők jól ismerték üldözőik módszereit, technikáit és gondolkodását.³²

³¹ <https://www.penzcentrum.hu/megtakaritas/veres-bankrablas-magyarorszagon-milliardokat-vittek-el-a-bunozok.1048825.html>

³² Dezső (2020) 388. o.

Széles üzleti-kapcsolati háló épült ki azok köré is, akik nem felhalmozták a vagyont, hanem látványosan költötték legális, féllegális és illegális jövedelmeiket a főváros gyorsan fejlődő éjszakai életében, a diszkókban, a legális kereteken belül működő kártya- és testépítő klubokban,³³ sztriptízbárokban,³⁴ kaszinókban,³⁵ lóversenypályákon stb. Szállodaportások, pincérek, taxisok, testőrök,³⁶ prostituáltak és futtatóik, hamiskártyások, megvesztegethető zsokek és fogathajtók, illegális fogadásokat szervező bukmékerek, csempészek, pénzváltók, uzsorahitelezők, sportlóból lett vendéglátós kidobóemberek, határokon át embercsempésző, a magyar állam által kibocsátott gázolajjegyekkel seftelő külföldi és magyar kamionsofőrök, illetve benzinkutasok és még sokan mások alkották ezt a hálót. Ennek a körnek a külső részén voltak azok a többnyire feketén (zsebből) fizetett ügyvédek, akik a bűnözőket védték a hatóságokkal szemben, valamint azok a műkereskedők, régiségkereskedők, használtcikk-kereskedők,³⁷ akik nyíltan vagy rejtett módon orgazdaként segítettek a bűnözőknek.

³³ Az első nyugati gépekkel felszerelt férfi testépítő – mai szóval: fitness – szalont Tasnádi Péter nyitotta meg 1976-ban, a budapesti Lékai téren. Tasnádi a 80-as években Bécsben is működtetett valamiféle üzletet. Dezső (2020) 126–127.

³⁴ Az első nyugati stílusú sztriptízbár, a Rózsaszín Cica 1985-ben nyílt meg Budapesten, a Wesselényi utcában. Dezső (2020) 189. o.

³⁵ Az első a Hiltonban nyílt meg 1980-ban.

³⁶ A kor zsargonjában őket katonáknak nevezték, finoman utalva a létszamarányokra. Előfordult, hogy egy-egy akcióra 150-200 katonával vonult fel egy bandavezér. Dezső (2020) 317. o.

³⁷ Rendőrségi adatok szerint a 60-as és 70-es évek fordulóján több mint 500 ilyen kereskedő tevékenykedett Budapesten és még további 800 vidéken. Dezső (2020) 61. o.

A 60-as évektől kezdve, a külföldre – elsősorban az Egyesült Államokba – disszidált és/vagy névházassággal kitelepült magyar állampolgárok egy része is közönséges bűnöző volt,³⁸ akik a magyar igazságszolgáltatás elől menekültek, kinn is bűnöző életet folytattak, de emellett illegális műkincsexport lebonyolításával megrendelőként is segítettek az otthon maradt, egykori bűntársakat is. Esetenként hamis dollárbankjegyeket is küldtek Budapestre. Némi túlzással és öniróniával a magyar rendőrség ilyen bűnszervezetnek tekintette az ún. Los Angeles-i magyar maffiát.³⁹ Az Amerikába kitelepülők *másik része* azonban – köztük kisebb bűncselekményeket elkövetők is – a magyar hatóságok és/vagy az FBI támogatásával érkeztek az USA-ba, azzal a céllal, hogy beépüljenek az elsőként említett körbe. Hogy ki melyik csoportba tartozott – netán mindkettőbe –, azt még ma sem lehet tudni.⁴⁰ 1990 után ezt a társaságot az amerikai hatóságok kiszorították a piacról, ami azért sem volt nehéz, mert sok magyar bűnöző honvágytól és kalandvágytól vezérelve amúgy is vissza akart térni Magyarországra.⁴¹ Hogy kit mit terve-

³⁸ Erről részletesebben ld. Mihályi (2020).

³⁹ A „Los Angeles-i magyar maffia” elnevezés az amerikai helyi sajtó invenciója volt. Amerikai értelemben ez a 100-200 fős kör nem volt igazi maffia (az olasz, izraeli, Puerto Ricó-i eredetű bandák versenyébe nem lett volna könnyű beszállni). Valójában az egymást jól ismerő magyarok szervezett módon, „csak” autóbiztosítási csalásokat követtek el. Dezső (2020) 101. o.

⁴⁰ Ld. Dezső András két cikkét a HVG-ben (<http://hvg.hu/vilag/20060523magyarmaffia1>, <http://hvg.hu/vilag/20060523magyarmaffia2>), majd pedig könyv alakban is. Dezső (2006, 2020).

⁴¹ A magyar rendőrség tíz Los Angeles-i magyar maffiózót tartott számon, akik a 90-es évek elején véglegesen vagy időlegesen visszatelepül-

zett, és volt-e oka hazamenekülni, arról persze keveset lehet tudni. Annyi mindenestre tény, hogy a magyar gazdaságban 1990 után sikeres vállalkozóként kiemelkedő üzletemberek között több egykori Los Angeles-i emigráns is volt, név szerint és ábécésorrendben: Bodnár György, Dóri Sándor,⁴² Fenyő János (†1998), George F. Hemingway (Szabó György), Simon Csaba,⁴³

---

tek Magyarországra, Dezső (2020) 345. o.

⁴² Amikor a rendszerváltás után hazatért, Dóri beszállt a kaszinóbizniszbe. 1997-ben kétszer is merényletet kíséreltek meg ellene. Ezeket túlélte, majd ismét külföldre távozott.

⁴³ Simon Csaba – bűntársával, Szendrő Istvánval – 19676-ben a hazai bíróság ítélete elől menekült el az Egyesült Államokba. Simon neve egyébként kevésbé ismert, de tárgyunk szempontjából fontos, mert hazatérése után Simon Azulai néven részt vett a zalaegersze-

Andy Vajna (†2019) és Várszegi Gábor.

*

Tömör és találó a rendszerváltás utáni első magyar külügyminiszter, Jeszenszky Géza (2011) utólagos helyzetértékelése arról, hogy miért nem forradalmi úton ment végbe a rendszerváltás: „*Forradalmakat csak elkeseredett nép csinál, azok, aki úgy érzik, már nincs vesztenivalójuk. Magyarországon 1989-ben az embereknek már volt kis tulajdonuk, bankbetétjük, úgy érezték, sok a vesztenivalójuk.*”⁴⁴

---

gi ruhagyár privatizációjában. <https://hvg.hu/vilag/20060523magyarmaffia2>

⁴⁴ I. m. 189. o.

Hivatkozások

- Dezső András [2020]: *Maffiózók mackónadrágban. A magyar szervezett bűnözés regényes története a 70-es évektől napjainkig*, Bp.: 21. Század Kiadó
- Havadi Gergő – Majtényi György [2011]: „Haverok, buli, Politikai Bizottság, Vendéglátás, éjszakai élet és luxus a szocializmusban”, *Forrás*, 43. évf. 7–8. sz.
- Jeszenszky Géza [2011]: „Antall József öröksége”, ld. Martin József – Széchenyi Ágnes (szerk.): *Klió és a médiagalaxis. Tanulmányok a 70 éves Buzinkay Géza tiszteletére*, Corvina – Eszterházy Károly Főiskola. 186–195.
- Kóczyán Péter [2021]: „Váci utcai butikosok”, *A 100 leggazdagabb magyar 2021*. 266–270.
- Konrád György – Szelényi Iván [1971]: „A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai”, *Valóság*, 12. szám. 19–35.
- Konrád György – Szelényi Iván [1978]: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, Bern–Párizs: Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása.
- Kopátsy Sándor [2001]: *Kádár és kora*, Bp.: C.E.T. Belvárosi Kiadó.
- Kornai János [1989]: *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében*, Bp.: Heti VG Rt.
- Kozziel Miklós [2010]: „A magánzállásadás helyzetének áttekintése, 1997–2009”, *Turizmus Bulletin*, XIV. évf. 3. sz.
- Laki Mihály [1998]: *Kisvállalkozás a szocializmus után*, Bp.: Közgazdasági Szemle Alapítvány.
- Laki Mihály [2011]: *A termék- és szolgáltatáspiacok átalakulása 1989 után*, Bp.: MTA Közgazdaságtudományi Intézet. KTI Könyvek 15.
- Lengyel László [1989]: *Végkifejlet*, Bp.: KJK.
- Matócsy György [1991]: *Lábadozásunk éve (A magyar privatizáció)*.
- Mihályi Péter [2020]: „Oligarchák nincsenek, maffiózók csak voltak (Adalékok a magyar rendszerváltás értelmezéséhez)”, *Mozgó Világ*, 64. évf. 9. sz. 45–56.
- Mihályi Péter – Szelényi Iván [2019a]: „A járadék szerepe a szocialista gazdaságból való átmenetben”, ld. Szelényi Iván: *Tanulmányok az illiberális posztkommunista kapitalizmusról (2014–2018)*, Bp.: Corvina Kiadó. 214–243.
- Sárközy Tamás: [2002]: *Jogászpórtrek*, Bp.: Helikon (megjelent: ifj. Korsós Antal álnéven).
- Szakonyi Péter (szerk.): [2021a]: „A seftelés aranykora”, ld. Szakonyi P. (szerk.): *A 100 leggazdagabb magyar 2021*. 196–201.
- Tamás Ervin [1988]: *Szerződő feleim*, Bp.: Magvető.